

Солун 1925
Чылдын
август 31-де
үнүп эгелээн

ШЫН

№ 148 (15122) ♦ 1993 чылдын август 10, вторник ♦ Солуга ат салган шаты 22.50 Саар өртөз 10 рубл.

● Рынок негелдезин өзугаар ●

ТЫВЫНГЫР, ШИМЧЕНГИР АЖЫЛДААР

Барыш-Хемчик районун төвү Кызыл-Мажалык суурда бот-орудга-чарылгалыг септелте-тудуг эргелели рыноктуг экономнанын эгелээринин мурунда мураакчы тудуг организацыяны боуп, планинг оналдарын доктаамал ажыр күөсөдп келген. Бо организацыяны начальниг Райса Зинадулова Кудашова мында ам 10 ажыг чыл ажалдан келген, арга-дуржулгадыг удуртуктарынын бирээс.

Рыноктуг экономнанын эгелээин-биле септелге-тудуг организацыянын ажылы кескү-буле суларан эгелээн. Планингтин тудуг, септелге ажалдары күөсөткөн мезгил. Бо чылдын бирги чартында керээлиг ажалдардын планын күөсөткөн, эртен чылдын бо үезинде көргүзүп кудулаан. Бир эвес 1992 чылдын бирги чартында да 31900 мун рубланын ажалды кылган болза, бо чылдын 27834 мун рубланын ажалын кылды, планын 87,3 ху күөсөткөн. Оон итинде боттарынын күжү-биле кылды ажалдары: 1992 чылда 27986 мун рубланын тудуг-монга ажылы кылган болза, 1993 чылда 22569 мун рубланын ажалын кылды, планын 83 ху күөсөткөн.

Кызыл-Мажалык суурда ийн кат б бажыг бар. Бо бажынарнын чылдылда, суг системаларын этт комбинатын котельназында коштонган, оон чылдыг, суг-биле халдылган келген. Ам бо бажынарнын одалга системанын этт комбинатында аңгылаар сорулга-биле эртен чылдан эгелеп бажынар чогуунда улуг котельназын септелге-тудуг организацыя тудуп эгелээн. Котельна тудууга чеде бээримге, Алексей Лопсан Тудуптуг шеверлекчилер брику-буле суларан турлар. Котельназын ханазынын тудуг доозулган, итинде суугулар турар черлерин салган тудугчулар котельназын кырынне шлак удурду, инда тудубу-биле чедир кылбаан эжелдирин кылтып турар. Бо чылдын одалга сезону эгелээринин мурунда бо тудугту ажалгаала киярер ужурду.

Шеверлекчилер-биле чугаалажып көөрүмге, боттарынын начальнигин болган мастерлеринин адресинге хому-дан сеткилин шунтуу улаштыр-улаштыр чугаалаам. Хомуду хол-биле хылып ал, бедия 4-5 метр хананы дескелээри-биле чада дымчы-тыр боттары дамыган турар. Кылып берген чадамы, шеверлекчилерин түүнү алган ажалдар даван-дай ажыг шыгар чок, шимен турар, айдалдыг Митка материалдарын чогу-биле ичтээз кылды каан боор, шынар-ла, хелдене валс хаманчок эо берген кижин оон кырыга турары берс.

Уруглары-биле дөмей кондуур, келгештиг чугле ажалдан турар улусту санаар, дур-ген кылынар, кылдынар-ла дээр, суур кылды, мржым будун конторада «тапталып» алган дарга ийн бо — деп, бир улгды берген ажалчыны улаштыр чугаалаам.

Бригадада шунту ажал оодар. Мэж бөгөнүм хүн олар тудубу, цемент чок болгандан чартыг хүн ажалдаван. Мындыг темплаг ажалдар болза, котельназын ажалдакта киярер чөгөнчиг.

Кестик-оол Ооржактын удурткан тудугу бригадамы эки ажалдыг бригада турган. Бригадар боду мида ажалдаан, 20 чыл четкен.

— Септелге-тудуг организацыя тудуг материалдары-биле бергелден, материалдар салдып алыр акша-төгөркти үстүкү черлер бербестеге, Хуузунда бажын тудуп турар, суг бистин организацыяже акша шилдиктин каан, чамдыкымын мындыг бажынар тудуп ичелденис — деп, Кестик-оол Ооржак чугаалаам.

Оларда ийн мастер, бир про-раб бары мырынай алдытыг. Олары бригадамы-биле огу-луг-ла ажалдаам, эртен, кижээ өстүп каа — ол-ла, Кижин бодалга, 30 ажыг кижини чангыс мастер, начальниги-биле ажалдадым шыдар хире. Артык акша-төгөрктин мынчаар чарыгаттынын турарын тудугчуларын хомудан чугаалаан турары чөгүтү бо-байн канчаар.

Септелге-тудуг организа-цыянын сөөктү үеде тудуп, септен кылган ажалдардын чыгары бо бажыраал. Бо чылдын 18 аал ишти чурттаар ийн кат бажынын дужаган. Ам оон чурттагычлары тудуг хомудалды кылтып турар; өөзэлериин малгаштаан чери боуп дүшкүлүн. сонга рамалары чедир бугадыг турар, суг канализация орта ажалдаам.

Бо бүгү четкестерин дарый чайладыр-биле район чарыг-назын удуртукчулары, суму чарыгчынын дарганы В. Ондар олар дүштүг хемчеглерин алмыр чыгуу. Бүгү-ле, чүвени рынокте чарып болбас, боттаам диленип, тыптык хөдөлгү болгай Ынчангыг септелге-тудуг организацыянын удуртукчу-лары база боттарында бар кутларыны ажылдап, дим хөдөлгү эргекч чугула алгандар. Рыноктуг амгы негелденис ичылды.

Хюг-оол МОНГУШ,
«Шынныг» көрр.

Септелге-тудуг организа-циясында ам үш бригада, оларнын бирээн шеверлекчилер бригадамы ажалдып турар. Оларнын ажалдан турар че-ринге берип, тудугчуларын ажал-ажи-биле танышп көрдүм.

Котельнада шеверлекчилер ажалды кылтып турар хөдөлгү ажалчынар-биле чугаалажып кюдум. Бо бригадин чамдыкы Ан-Довураттын авто-вокалында септелге ажылы кылтып турар. Бо чылдын шеверлекчилер Кызыл-Мажалыкта ийн кат, 18-аал ишти чурттаар бажыны ажалгаала киярер сонда боттарынын тудуп турары ийн аал ишти чурттаар бажынарда шеверлекчилер ажалдып, улус судуун бажылыга септелге ажалдарын кылган. Бригада колдуула ийн эвенга үстүп алган, бирээн септелге, а өс-

— Мындыг чедимче чок, берге байдалга ажалдан турарымысты демин чга Кызылдан келген ижнегерге көргүзүп, чугаалаан улус бис. Ула-ткан чок начальнигыс халдым келген: «Мени хонтан турган-дур сизге» дээр бисти са кончаш чоруй барам» — деп, шеверлекчилер чугаалай-дылар.

— Сөөктү үеде начальнигыс-тиг, оон калы төрөн дугмазы, мастер Ольга Климова-нын ажал-ажи бергелден. Бо ийн утбашки бистерин

Алексей Лопсан бо организацыяда ажалдаан ам 6 чыл четкен. Сөөктү үш чылда ол бригадирлеп турар.

— Котельна тудуунда апрель айда келденис. Мону ноябрь айга чедир дужаар бис. Ам-ада кылыр ажалдар хой. Цемент, тудубу үстү бээр, ажал салаар-дыр. Хомуду-н хол-биле кылтып тур бис. Чогуу организацыяда хомуду кылдыр херексел бар, а боже электр шугууну коштуруп, ону салды бербейн турар-дыр — деп, бригадир Лопсан Борбак-оолович чугаалады.

Бригадирлер-биле чугаала-жырга, септелге-тудуг организа-цияны тудуг материалдары-биле дим бергелдеп турары ичкен. Бо организацыяда пилорама ажалдан турар, иччана-аа анаа дилдирер чүдүктөр чок. Тайгага чүдүк белеткен, ону сөөктүргү ажалдыг организацыяда турар.

Септелге-тудуг организа-циянын машина-техникамы база чок, боттарынын эрги машиналы урелген, ову сеп-тесейн турар. Хүн бүрү АТБ-ден машина алдыр, а оон хөдө-ниги база улуг. Бо организа-цияда ажалдап, турар үш бригадада 36 ажалчы бар.

Федеративтиг керээни боттандырар талазы-биле Тыва Республиканың күөскөч эрге-чагыргазының хемчеглеринин дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ПРЕЗИДЕНТИЗИНИН ЧАРЛЫ

«Россия Федерациязында күрүнө тургузууну талазы-биле солбардым болбас хемчеглер дугайында» Россия Федерациязын Президентинин 1993 чылдын июнь 4-те Чарлы болза Россия Федерациязын субъектилер баштыгарынын Россия Федерациязын улус депутаты VIII (эзелч чок) Съездине политиктиг моделдине дүштүг белеткел-тинген болуш демократияга, федерализмге үндээлген Россиянын күрүнө тургузуун боттандырарычче улаган оон Чарлытын чүдөлери үндө-дин болдурбушаан, даразында хемчеглерин боттавары эргекч чугула деп санап тур мен.

1. Федеративтиг керээни боттандырары хандырар хоолдуу төлөөлелдерин белеткээр талазы-биле ажалчыны бөлүккө төлөөлелчине Тыва Республиканын Чазак Россия Федерациязын Чазакан-че — Министрлер Чавулеличте чоудаар.

2. Тыва Республиканын Чазак Тыва Республиканын Дээдэ Советинде дүштүгүшканын өзугаар Федеративтиг керээни боттандырарыч механазмын болган принциптерини дугайында Хоойлу болган Россия Федерациязын Чазак Конституцияны чугаалажып хөндө база хүлээп алдыла. Россия Федерациязын субъектилеринин демей-

лешкек язы-бүрү туруштары барымадалан көрүшпөөн, Тыва Республикамын социал-экономикагыт хөжүмдесинин оналгай байдалдарын дугайында чүдөлери оон доку-менттерге киярери чедип алдыр.

3. Тыва Республикамын Экономика министрствозу (Салчак). Санд-чөө министрствозу (Ондар), Улетпур эне-ретика, транспорт болган зарылза министрствозу (Дьяков) «Тыва Республиканын экономикагыт эргелери боттандырар магадылазын, республиканын улус ажал-ажи-нын эргелеп башкараанын болган экономикаын эргелеп башкараанын төптүткөз системазыне кирерини де-вискээр политикамыга дүштүг шилчизиинин үе-чадаа кирерини, а ол мыктыш Фе-дерация-биле республиканын сак-чөө харылааларын айтырларынын талазы-биле саналдарын 5 тохук дур-гузунда киярер келер.

4. Тыва Республиканын Президентинин эрге-хоойлу политикамын талазы-биле чүлөктүн А. С. Ооржак Тыва Республиканын Юстиция министрствозу-биле демежик алган, республиканын күрөскөч сооштарынын феде-ралдыг күчүсүн тургузула-ны-биле дүштүгүшканын до-зөндөлгү белеткээр.

5. Тыва Республиканын Президентинин болган Ча-зактын Администрациянын

күрүнө-эрге-хоойлу кылдын, Тыва Республиканын Юстиция министрствозу, хам-яларынын эргелери болган хосталгаларын боттандыра-ныча моондактаашкын дээр федералдыг база республика эрге-чагыргаларын ханчы-салганын дугайында, ол эргелери болган хосталгаларын боттандырар магадыла-ларын хандырар, дем-биле ка-ды башкараанын алдырла-рынга норма-чижектиг болу-рун чүрүмүнү дугайында саналдарын белеткээр.

Тыва Республиканын Чазак-нын министрствозунын болган ведомствозунын нормативтиг актыларын 1993 чылдын октябрь 31-ге чедир Федеративтиг керээге чүл-дөстөр дүштүрер.

6. Тыва Республиканын Президентинин болган На-заактын парлала албаны (Тас-оол) Федеративтиг керээни боттандырар талазы-биле Тыва Республиканын Чазактын хемчеглери республиканын массажы информация чеспек-терин дамчытыр тайылбыр-ларын организаатар.

7. Тыва Республиканын Президентинин болган Ча-зактын Администрациянын чөптөлгө эргелели (Куулап) бо Чарлытын хүлээлелине чөптөлгөч боттавалар.

Тыва Республиканын Президенти Ш. ООРЖАК
1993 чылдын юль 20 № 48
Кызыл хоорай.

ШЕФ ДУЗАЗЫ-БИЛЕ

Бай-Тайга хоойун даргазынын 1993 чылдын июль 8-те хүлээп алган доктаалын өзугаар район төвү Тээли сүүвүн албан черлерин, организацыяларын, бугуруелерин, түе-түс ажал-ажи-ларда хууша, быгылгааш, өвөрүн боттарынын быгыл-латтыгын черлеринге чеге тоныа сизен белеткен бөорини тодарай планинг-онаалдарын быдылап тургускан. Ха-мааршык черлерин удур-туктарынагга тускай айт-кандарын берген.

Олар икитин-биле 405 тонна сизени ажал-ажи-ларга белеткен бээр ужуруду. Улус өөрелиге кылды — 25, төп кижин эмнелген. Тээлин № 1 школазы, АТБ, КМК, сугта-рыга эргелели, хереклекчи-лек интилек, коммуналы ажал-ажи бугуруелге эргеле-ли, 20-20 тонна сизени шеф дузазы-биле ажал-ажи-ларга белеткен бээрлер. Артык коллективтер ажалдан турар кижин сизин барымадалап, 5-тен 15 тонна чедир сизени кезип белеткээр ол доктаа-ла көрдүгөн.

Ам бо хүнерде олар бот-тарынын хамарышкан ажал-ажи-ларында шеф дузазын көргүзүп турар. Эч ырагыга культура кылдын, кино-чек-ки, төп кижин эмнелген, район чарыгчынын аппаратынын ажалдакчылары бо чугула ажал-херектин желдиктери болуп, өскелери мурун, сиз-ген белеткелени киргенер.

Шалчым айыма түшөл-бис. Тээли сүүвүн ажал коллективтерин ханчаар ажал-ажи сизин белеткен, сарааттаалы, кимнарнын кош-как ажалдан турары тодарай, хөстү келер. Ынчан мунак-чыларын адап, мактап, хо-жу-дал турарларын адап шүгү-мчүлээр аллар бис.

Сейин-оол ИРГИТ.

ХАРЫ СӨСТЕН БЕРИНЧЕРЕМ

1993 чылдын август 4-те уген № 144 «Шында» «Тыва Республиканын Президентини Ш. Д. Ооржакка, Тыва Республиканын Дээди Советинге санап бижик» деп ме-дегал уген, оон номчу та-вышкын, чамдык чүдөлери шын эвес деп санапшаан, хамааты кижин болганмыда х-рымы сөс дилеп, бодунун бойдаларынын Салерин база редколлегиянын чөптөзрели-биле солун дамчытыр чога-кыска тайылбыр бээрин дилеп тур мен.

Ук медегалдин бирги бол-ган ийниг кезинде бижиттин чеге чүдү Президентини, Ча-зактын моон мурунда улу-руп турган доктаал-саамы-рында чара бижип каан бил-диктир өстөр болду.

Кем-херек үүгелдикчиинге үеде демселди күштөдөр чон кедүрүн турар болган ону чаа-биле денселек болду-нар шаа-биле шиктирлер тур-пар.

Советке-даа, Чазак хураалды-рынга, чон мурунга, суд, прокуратура организацыяга база Шүүгү, Айыл чок чер-нин болган Иштик херектер яамларында демеж ажал-дарыне кийтиргип, санаалдан келген мен. Харын-даа бистин яамымысты ичелкел-биле 1994 чылга чедир канчаар демежил ажалдар дуга-йында ишти уштинги ажал-дай кылган, Президентинин деткичезин алган туруу-ста, ону харылап турган эш-тер эчине чедирейби бар-ган. Ам эзон хамык буруу Иштик херектер яамызында дүшкен шын эвес деп бил-бешан, ону камгалаары мээр дорт хүлээген апаар.

Бо болдым уламчалап, ам мээр дугайында бижиттин-ген чүгүле доктал болуп тур мен. Хамык чедер-челес чүд-дери мейче чая каар дээр. Дээди суд, Шүүгү, Айыл чок чер яамлары менз удур тургузуп турар хөн бар-дыр. Мен болган көөрүмге, ол ал-бан черлерин удуртуп турар шымы болган ажалга бел-диктерин сайтыр Заумбала М. А. биле Кужугет С. С. бо сайгарылагы шынчы-биле киржир дээрине ичеген түр мен.

Четтергенямин каардар бо-дан ийик мен. Мээр адым тудуп алган прокуратура-биле Иштик херектер яамызын үскүлдетир хөнөнери бу-руу шаап тур мен.

Дээди Советтерин чыгыш-тарыга, өске-даа хураалдарга мээр чугаалап турган сөстө-рини солук, сеткүк, радио, телевидение дамчытыр чо-га чедирген. Ынчан-даа бол-за Президентини эртийлени турган хураалдагы респу-блик прокурорунун оралакчы-зы Гаспарян Симонянын хе-гарин негеп алган сонда, хе-рекке карагытырлар турар кижини хол үчүгүнө үндүрү-көн дээримге, мээр-биле суз-талаш, чөгүтү херек мээр-ташанда болу бээрге, ол дээр мээрзүдү үүгелдикчиинер шиктирлери ам мээрзү бил-диктир түр. Симонян ол шы-на-биле «хосталгыш» бо хүнге чедир тыылбайн турар.

Чонун негелденис-биле Пре-зидентини сизин ковал, и-ди-биле кедүрүп келген айт-тырмын, ажетгерези өдүрүкү үүгелдикчи-биле демселди пингыгыртык. Ол дугайын да Президентини бистер бу-дугага билдиктер Чарлы Тыва Республиканын Дээди Советини шиктирери база бар. Хоойлу өзугаар өдүрүкчү чоруктары эгээр орган про-куратура азырын билер бол-гаш бо айтырын чангыс удаа эвес кедүрүп келген мен. Бир эвес 1987 чылда 65 өлү-күшкү херээ турган болза, эртен чылмы 181-ге четкен а бо чылдын алды айларында эртен чылгы 73 турганын-дан 127 чедир эем 74 хуу-ек мен. Оларын 35-тен 44 хуу-зү чыл бүрү ажиттынмайн турар. Ынчан херектерин ажалдарын, истерини хоойлу өзугаар прокуратура орган-нарынга дагып каан-даа бол-

за, иштик херектер организа-циянын ажалында четкестер барын айтар апаар. Бай-дал мидалды нарны турла са-гыштын-биле кижилерин ам-мынныча чедер чоруктарга удуур демежил, каан ажалдар сорулгалы мээр саналым болуу-чоругуру-биле боттаймын, харын-даа мээрзү удуур апаарган.

Хөй-инти мурунга мээр чугаалап турган фактыла-рыман түгүл үш чикеткенге база каан катталп чөреби Чүл дээрге Танды районга акша-төгөркти мээр албатын чангыс инкассатор Монгуш деп кижини алуруп каан дээр ка-рагытырлар турган Алферуту Абакан хоорайга түтүшкү ичкээрге, ол кижин буруузын минни турда-ла, прокурату-ра байсыраакчыны хол үчүгүнө салып үндүрүкөн турда оон сонда база катал Новокузнецкка тулап эк-челеткелдектинизин 1991 чыл-ды Кызыл хоорайга Харыкчо деп хөдөлгөн кижини алуруп келген үүгелдикчинин тутканын, прокуратурага ичкөөте ба-мысалга үенине ол бичүрүкү билгезин ичкелеткен ону хо-онтлазын саналгажон ону хо-онтлазын чедир эгелден дээр оон турар 1991 чылда Өвүтү районун Тогамын сугта Салааларын өл-бүлөзин азы үш кижини оон иштинде мээр эллекчи бичири түтүп алууда каан херекти мээр киржил-ген-биле ажиткан прокуратура бичирерине кай-тыг-лаа түтүлчөк болган. Чө херектин дугаам 15-47-нү бо чикеткен факт-болуу-залдарын ам-даа чамчыла-болуп, ичкелеткен иштиги-нармындагыс эвеш, ботта ичкелеткен хөр деп болдун.

Мур-мун кижини составтыг

МАГАДЫЛАЛЫ БАР

Бай-Тайга районда «Мур-гычы» совхозун ажал-ин-тигери бо чылдын икитинги маалында 2600 тонна сизенин, 2500 тонна сикосту белеткээр. Бо хүнерде 320 тонна етенин сарааттаан. Бо харыга-галды ажалда сизен кезер 6 машина, үш пресстекчи, үш бөлүрүчү, сарааттар ажал-да язы-бүрү чарканын машиказын хаара туттунган. Олар ажалдында турушкун чок ажалдап турарлар.

Стүбө коллективтерден алыска, район организацыялары сизен белеткелени киржип турар. Сөөктү хүнерде ула-

тыр-улаштыр сугтуу чыстап келгени-биле ажалга улуу шалгыкты болдурган. Анаа драп эвес сизеничлер болунаг арканы ажылап, етенин доктааш, маштарда азып тур-ар.

Совхозтын дирекциязы профвакцион комитетин мал чөминин белеткеленин үенин доктарышты чараалан. Оон ичинде он хомуктан үндүрер берги черин ээлээн эвенга 60, ийнигизин 30, үмкүзүнө 60 мун рубль түнүгү шына-лы тыпсыр.

Баштайгы аак каан хү-нерде моон мурунда чыдар-

да мал чөминин белеткелениг «инлектин болуп тургулаан Кызыл-оол Хоомчунун, Вик-тор Алайын, Олег Канчылы-ын керээниг эвенголар». Потшт-оол Сорундан үдүр-түн өшкү бригаданы 25-тен 60 тонна чедир сизенин чоок чытааларда чедирин сараат-таар.

Совхозтын девискээрине теген, тараанын үнүжү экт. Ынчангыг мал чөмин пазина чөдүгенинден ажыр белет-кел ач болурунун магадыла-ны бар.

Арбай-оол КАНЧЫР.

Республика Хүнүнге уткуштур

«ИЙИ-ТАЛ» МУРНАП ТУРАП

Бо чылдын август 13-15 хүнеринде Республика Хүнүн байрлап эрттер. Ол улуг байрлаага уткуштур мал чөми белеткээр шалыпчы айла ажил-үүлө кайла-даа хайнышкынныг чоруп турар. Улуг-Хем районуун девискээринде сизен кезил дези түдүктелген.

Ажыл-агылар аразында шалыпчыларын оду-руун «Ийи-Тал» совхоз баштай берген. Бо совхоз 900 тонна сизен белеткээр планын чартында хөй кезини күөсөдипкен.

ЧАЭС-ЧАЙЫКТАЗА-ДАА

«Күш-ажылдын хостуу совхоз 1470 тонна сизени мал чөминге белеткел алыр хүлээлгелги. Ол ажалды чорударын Василий Дамбылдын 30 шаа кижинден тургустунган комплекстиг бригаданын даандырган.

Амгы хүнерде 2 сизен сарааттаар «МТЗ-80», сизен бөлөр, ону хөпозинээр 8 трактор турушкун чок ажалдап турар. Бригада гөжигүнери өл-шк. чачы-чайык турза-даа, 350 тонна сизенин сараат-таан.

БЕЛЕТКЕЛДЕР КИДИН ТУЛУК

Тыва Республиканын Хүнүнге тураскааткан культура-массаж болган спортчу көргүзүлгел-рин белеткел бо хүнерде найсылаа Кызылда кидин түлүк чоруп турар. Август 13-15 хүнеринде болуп эртер хемчеглерин программазы республи-ка солунарында парлаттыгылаан, радио болган телевидениеде чараап турар.

Август 13-те В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шин театрына бөлүрүлүп белеткелги Шы-ванын Күрүнө шаңналынын лауреады, филармо-ниянын уран чүдү удуртукчу, балетмейстер В. Донга удуртуп турар. Анаа «Саян», «Аян-92», «Чалын назын» ансамблдеринин база хөгжүм-шин театрынын артистери киржирлер. Ол-ла хүн ке-жээкини 19 шактан эгелээн, төп шөлгө «Ыдык отка мөгейги» деп черге, дээрге чөлөш-оттар ч-айыналар фейерверг байрлап эртер. Орта Тыва-нын камбы-ламазы, хамарнын «Дунгур» инти-лелинин президентизи, Япониядан келген самбо хурештин болган тыва уран чүдүлүн сымдыстары киржирлер. Ук көргүзүгү режиссер А. Серен баш-карып турар.

15-тин хүнүнде «Хуреш» стадионунга болуп эр-тер 128 мөгенин хурешини үенинде болуп көргү-зүлгелери театрын кол режиссер А. Ооржак удур-туп турар.

Владимир СЕРЕН-ООЛ.

ЧАА БӨЛУКТЕ

1921-1956 чылдарда Тывага политиктиг репрессиялар дугайында материалдар белеткээр-талазы-биле болуштук ТР-ни Дээди Советинин айтмышкынын өзугаар тургускан. Оон сорулгалы Тывага политиктиг репрессияларын канчаар болуп турганынын дугайында материалдарын, фактыларын, оон киржикчилерин тич элдерери.

Ол 7 кижин составтыг бөлүктү ТР-нин Дээди Советинин Секретариатынын улуг специализи Б. Д. Монгуш удуртуп чарыктар.

Бөлүктүн ажалын акшаландырыныга ийн миллион рубль-ди ТР-нин Дээди Советинин Президиумунун социал фон-дузудан үндүрүп берген.

Сезен ХЕРТЕК.

СИГЕН ШӨЛҮНГЕ КАККСЫӨЙДӨ

МАЛ ООРЛААР ЧОРУККА УДУРДЕМИСЕЛ

Бо уаада шма ээн болду. Эртең урмачы кезек кара булут тыртып келген чүе. Шлоку сетка-биле ороод кутарбас кезин деп болад кыра мен. Сиген-шөрлөк белектелине би бөгэй сөөдөр-лет деп бөлүр хиределе-де айт. Чалга кижя бажым дээр шыкжайт. Бо дүно маада чыстап конган болду. Мырмояй кочалдап кувун турган деп айттылар. Ынчанга Уугу-Хову эен. Ынчалдажон кайнаа-даа көр-те, сөөк-төдө сөөк. Мында тарымал меле шөү. Ам-даа бир кезер, сүтаттыр шөл. Суур кини совет директору В. У. Дембел-биле баштай алган, ажыл-ишти ба-тайл көөр, сикенчир-биле кижя кара чокка дөрсөжүр дээр халтынас. Орук ак-сынга, Чаа-Халге чабын турда, маада байыктай боор алдеп чер мөркөн мичан динчалын. Бо бүгү чогуунаа алаайын «ачы-бууны» өрнө бо дөрсөжүр.

Эр-хейлер! Чашаны эвес болза кижилерин кай ады бекке чоуду. Ынчага төвү-гө түтүп келдириксе, кезек кижя мунгаар тажикмаан олар. Эки-менди солтукан-мыс дайып бир кайыны кижя оттуу ажа берген кире кижя: «Яаран, беш дугаар сараят-ти лүгн кезең орайта дээр шыдамык түндүгүр дөрсө-жисе, чаап келген шайтубык таактымы узай-удай сора берда. Тажик база сеткил чазаа дээр шма чүө ийи ол. Шак мындай кижямык, тура-сорукут узай-бичи улус түндү, ажы-үдө булуп тур-байт кантаар. Демтинин а-бажым соңуураан мен. Са-рай салкынчыс Бини-оол Бааырович Монгуш дээр болгон. Оор база болунаан дулак чок ажылдар ийи өр-жикн буюунаа чээр, а өөр-жикн көмүс чалып өр болду. Вик-тор Түдүшөвич Спирин бы-е Саша Лопсан дээр.

Ынчал туртувуса көк хей-жи, чүвүрүлүт, үлүт эвес дүрт-сикинг, назын өйү хөдө-жисе кижя чалкыска чедип келди. «Хамкыч кайгалын, хартыганы жукаду түрү» кижя ол болган. Бола бүтү чүдү. Бичин эзелетин дарагыч, бонгалдын ол бооп-тур. Ба-рып-барып төрөжөн кижя чүдө ол үлүс буюлук ме-лахаыстаан бонгалдын үлүс-түрүр, солтук-на аз. Сөөдөй бидингени, ол бола чүдө ол эвес, а чолданы ба-за. Ынчанга бо бүгү ажыл-иш ачаа тавыш, оок, хараы-даа өржик дээр, хөдөжөт чок. Тракторчун шымалгазын шко-ла соонда улашты өөр-жиксе. Балзанын алган. Чоокчу чылдаа «АК-52» дээр авто-мобиль «сөөдө» мүнүп калган. Канды-бир тракто-рлар баштай болуп, чүдө-жисе, боу сөгүч кижя дээрин билдим. Кис кижя болган мичан бо, кижя эек шайлап эес лептерин дөрсөт, стола-жык кире саа-ла, боова бажылап алган өөр-жикте да-ла чүдө берди.

Учур төвары база солтук кижя болду. Лиян Эргөт-көн Кошкар-оол чээр. Аамс боу «сөөдө» Току чүдүт. Койтунч дөнгө муну-н кижя эеск. Алаам аттаан-дир ачы боочура, шүт-ла Спидиттер. Күш-амалын Маа-Тун Эргөткөн. Дөжө-дө Чоода Тоора-Хемин 100 чүдө ө-биле холбайтыр. Пес-тибна солтуканга чүдү-түрү, үндү турбадыс. Ол хөй кижяге амдангы азын-чөп кылдыр амыр деп бе. Ынчанга чашкаан эвес, дуудалкымык. Арта Кызыл-дин «салыт-кооператив учу-лешени кулунар салбон-шын дооукчүзү. Римма Хо-валыг дээр. Ажы-тедү анык кыра чажында ажыл-иш өөр-жиктер, чачкычтары чөп. Очу классы кыскагы Шен-ле Кошка-оол база дөмгө-лерини илдөөлүг дуудалкы-чыс. Далган каапар, былаа лайкандылар, өр-жик сөлүр дөрсөт. Кыдак түтүс сөлүр чок үчөн болган бады ийи. «Багай кылыр өрчүгү чөп-тигени дээр» дөрсөт. Ре-портж кылыр күзүлүм бүт-пес ол. Оода бо артен чар-бажы турган бола, бола... Шай өржик, боова-боржик-ти амал оор, кандаа бир үлүт бичкеден өр-жиктөс ар-там чок болган. Ол чүдө кижя эеск, а хөй-хөй номчү-чүдүнүн соңуураалын ха-ймылдыра болганда, чар-кы-кымызын ол-ла хөдөжү хө-жүк бичкиттээ: «1993-1994 кыштагындагы кыш-кыда Лечюво мал чөмүн бөл-көри-биле боюда, эвес, оо, амжыткан коллектив, өр-жик-чи-чалар азымынга ноль алыны 1-ден август 10-га ке-лди. Шалкымы айы чарла-нышан, даразында негеддерин түмүчүз:»

1. Амжыткан коллективте, организацилар (МТМ, нор-тара, кааза Совет, долу, долу эвес школада, яси-саа, мяш амжыт-агынын салбон чижеткээ) август 10-га чедир суген палын 150 хуу күсөнгөтө бола, 1-ги чер дээр өт. 130 хуу күсүткөн өр-жик чөп дээр молдулга. 100 хуу күсүткөн үшүк чөри алган коллективте ир-дө-биле шайлаар. (Механи-зааттыгын азынчон бичи кезилдизини түнөй-биле шайлааа база дөрсөт).

2. Сиген кезилдизинге ак сеткилдик кижилерге, чо-гуу үзүндө активти көш-дүргөн, сезон үзүндө чо-гуу халымынган чорукта-ны дээр алаа халымынган специалистер, бонгалдар-ны, механикачуларын, эле-сарь адикчуларын өрт, сөгөт болган 1-1 тонаа сиген-биле шайлаар.

Ынчага механизааттыгы-н эзелетинде аныкта, а-ба-ан, организациларын төлө-дөш шөфтарын сикенин керерин. Бисени, сараяттар-дын азы чүдүрүп чорууна-н хөй-биле кылыр турарын дөмгө-лөдөрү чүдүлө. Болар-дык чөрсөдөшчү сөөк-биле чөп-күдөр чээр чары алган ө-биле мауств база бар. Чижээ, Серенмаа Самдан ди-жик. Ол уругулар Артур, Оксана, күдүз Олор-биле бир орук болуп алган Ак-Туурган 20 км хире Оорук деп черде сикенеш турар. Олар база хол-биле 15-20 то-наа сугенин кыска хуусаана төрөн сокузунга белектер бөрүгө долу буудурлап шай-кыч амжылап турарлар. Эки кылаган ажил — өлөп чүтпөс адлар. Бола дөрт кижя эртен хөй киргиде-жисе, бир хөйү шайла-га алган улус бооп турар. Ол-ла үдө суурну күвүм-чү-дөрүн «куз-кискаан хөм-чө» хилс бажы турар ажил чоттарыны дайымын күмү, чатпаа чөриги тү-түк өккүзүн мен алаа чо-румда, «септаттарыга да-нып турганын чүдүлүт деп болай-дыр мен. Эки чүдүлө эвескө калды боор. Амжы-ткы күш-ажы кижяны кы-таазаан бонка амынганда хө-жүк чөдөрүнүн төлөдөгү.

Ам ден метанга «орборун» кыс дагызы С. Д. Самбалын чыга эрчим Улут-хоужулар бо чылым 550 тонна хөй чылым таомал суген кезер палын боюлар. Ам бөжин 430 тонна барык белеп. Бо сан-чугаргайы алган көөрөгө, олар палын дагыламын чү-дө бүрүн күсөдөр эеск, а ажы күсөдөрүгө буудурла-дыр. Азы молдуга азы нрт амжылап алмыр чүдө суген болунаан, чыныс-ла сенден боюн харажыж дээрин ала-ды. Механизааторларын-ла 10-га чедир суген палын 150 хуу күсөнгөтө бола, 1-ги чер дээр өт. 130 хуу күсүткөн өр-жик чөп дээр молдулга. 100 хуу күсүткөн үшүк чөри алган коллективте ир-дө-биле шайлаар. (Механи-зааттыгын азынчон бичи кезилдизини түнөй-биле шайлааа база дөрсөт).

3. Сиген кезилдизинге ак сеткилдик кижилерге, чо-гуу үзүндө активти көш-дүргөн, сезон үзүндө чо-гуу халымынган чорукта-ны дээр алаа халымынган специалистер, бонгалдар-ны, механикачуларын, эле-сарь адикчуларын өрт, сөгөт болган 1-1 тонаа сиген-биле шайлаар.

Ынчал туртувуса көк хей-жи, чүвүрүлүт, үлүт эвес дүрт-сикинг, назын өйү хөдө-жисе кижя чалкыска чедип келди. «Хамкыч кайгалын, хартыганы жукаду түрү» кижя ол болган. Бола бүтү чүдү. Бичин эзелетин дарагыч, бонгалдын ол бооп-тур. Ба-рып-барып төрөжөн кижя чүдө ол үлүс буюлук ме-лахаыстаан бонгалдын үлүс-түрүр, солтук-на аз. Сөөдөй бидингени, ол бола чүдө ол эвес, а чолданы ба-за. Ынчанга бо бүгү ажыл-иш ачаа тавыш, оок, хараы-даа өржик дээр, хөдөжөт чок. Тракторчун шымалгазын шко-ла соонда улашты өөр-жиксе. Балзанын алган. Чоокчу чылдаа «АК-52» дээр авто-мобиль «сөөдө» мүнүп калган. Канды-бир тракто-рлар баштай болуп, чүдө-жисе, боу сөгүч кижя дээрин билдим. Кис кижя болган мичан бо, кижя эек шайлап эес лептерин дөрсөт, стола-жык кире саа-ла, боова бажылап алган өөр-жикте да-ла чүдө берди.

Учур төвары база солтук кижя болду. Лиян Эргөт-көн Кошкар-оол чээр. Аамс боу «сөөдө» Току чүдүт. Койтунч дөнгө муну-н кижя эеск. Алаам аттаан-дир ачы боочура, шүт-ла Спидиттер. Күш-амалын Маа-Тун Эргөткөн. Дөжө-дө Чоода Тоора-Хемин 100 чүдө ө-биле холбайтыр. Пес-тибна солтуканга чүдү-түрү, үндү турбадыс. Ол хөй кижяге амдангы азын-чөп кылдыр амыр деп бе. Ынчанга чашкаан эвес, дуудалкымык. Арта Кызыл-дин «салыт-кооператив учу-лешени кулунар салбон-шын дооукчүзү. Римма Хо-валыг дээр. Ажы-тедү анык кыра чажында ажыл-иш өөр-жиктер, чачкычтары чөп. Очу классы кыскагы Шен-ле Кошка-оол база дөмгө-лерини илдөөлүг дуудалкы-чыс. Далган каапар, былаа лайкандылар, өр-жик сөлүр дөрсөт. Кыдак түтүс сөлүр чок үчөн болган бады ийи. «Багай кылыр өрчүгү чөп-тигени дээр» дөрсөт. Ре-портж кылыр күзүлүм бүт-пес ол. Оода бо артен чар-бажы турган бола, бола... Шай өржик, боова-боржик-ти амал оор, кандаа бир үлүт бичкеден өр-жиктөс ар-там чок болган. Ол чүдө кижя эеск, а хөй-хөй номчү-чүдүнүн соңуураалын ха-ймылдыра болганда, чар-кы-кымызын ол-ла хөдөжү хө-жүк бичкиттээ: «1993-1994 кыштагындагы кыш-кыда Лечюво мал чөмүн бөл-көри-биле боюда, эвес, оо, амжыткан коллектив, өр-жик-чи-чалар азымынга ноль алыны 1-ден август 10-га ке-лди. Шалкымы айы чарла-нышан, даразында негеддерин түмүчүз:»

1. Амжыткан коллективте, организацилар (МТМ, нор-тара, кааза Совет, долу, долу эвес школада, яси-саа, мяш амжыт-агынын салбон чижеткээ) август 10-га чедир суген палын 150 хуу күсөнгөтө бола, 1-ги чер дээр өт. 130 хуу күсүткөн өр-жик чөп дээр молдулга. 100 хуу күсүткөн үшүк чөри алган коллективте ир-дө-биле шайлаар. (Механи-зааттыгын азынчон бичи кезилдизини түнөй-биле шайлааа база дөрсөт).

2. Сиген кезилдизинге ак сеткилдик кижилерге, чо-гуу үзүндө активти көш-дүргөн, сезон үзүндө чо-гуу халымынган чорукта-ны дээр алаа халымынган специалистер, бонгалдар-ны, механикачуларын, эле-сарь адикчуларын өрт, сөгөт болган 1-1 тонаа сиген-биле шайлаар.

Ынчага механизааттыгы-н эзелетинде аныкта, а-ба-ан, организациларын төлө-дөш шөфтарын сикенин керерин. Бисени, сараяттар-дын азы чүдүрүп чорууна-н хөй-биле кылыр турарын дөмгө-лөдөрү чүдүлө. Болар-дык чөрсөдөшчү сөөк-биле чөп-күдөр чээр чары алган ө-биле мауств база бар. Чижээ, Серенмаа Самдан ди-жик. Ол уругулар Артур, Оксана, күдүз Олор-биле бир орук болуп алган Ак-Туурган 20 км хире Оорук деп черде сикенеш турар. Олар база хол-биле 15-20 то-наа сугенин кыска хуусаана төрөн сокузунга белектер бөрүгө долу буудурлап шай-кыч амжылап турарлар. Эки кылаган ажил — өлөп чүтпөс адлар. Бола дөрт кижя эртен хөй киргиде-жисе, бир хөйү шайла-га алган улус бооп турар. Ол-ла үдө суурну күвүм-чү-дөрүн «куз-кискаан хөм-чө» хилс бажы турар ажил чоттарыны дайымын күмү, чатпаа чөриги тү-түк өккүзүн мен алаа чо-румда, «септаттарыга да-нып турганын чүдүлүт деп болай-дыр мен. Эки чүдүлө эвескө калды боор. Амжы-ткы күш-ажы кижяны кы-таазаан бонка амынганда хө-жүк чөдөрүнүн төлөдөгү.

Ам ден метанга «орборун» кыс дагызы С. Д. Самбалын чыга эрчим Улут-хоужулар бо чылым 550 тонна хөй чылым таомал суген кезер палын боюлар. Ам бөжин 430 тонна барык белеп. Бо сан-чугаргайы алган көөрөгө, олар палын дагыламын чү-дө бүрүн күсөдөр эеск, а ажы күсөдөрүгө буудурла-дыр. Азы молдуга азы нрт амжылап алмыр чүдө суген болунаан, чыныс-ла сенден боюн харажыж дээрин ала-ды. Механизааторларын-ла 10-га чедир суген палын 150 хуу күсөнгөтө бола, 1-ги чер дээр өт. 130 хуу күсүткөн өр-жик чөп дээр молдулга. 100 хуу күсүткөн үшүк чөри алган коллективте ир-дө-биле шайлаар. (Механи-зааттыгын азынчон бичи кезилдизини түнөй-биле шайлааа база дөрсөт).

3. Сиген кезилдизинге ак сеткилдик кижилерге, чо-гуу үзүндө активти көш-дүргөн, сезон үзүндө чо-гуу халымынган чорукта-ны дээр алаа халымынган специалистер, бонгалдар-ны, механикачуларын, эле-сарь адикчуларын өрт, сөгөт болган 1-1 тонаа сиген-биле шайлаар.

Ынчага механизааттыгы-н эзелетинде аныкта, а-ба-ан, организациларын төлө-дөш шөфтарын сикенин керерин. Бисени, сараяттар-дын азы чүдүрүп чорууна-н хөй-биле кылыр турарын дөмгө-лөдөрү чүдүлө. Болар-дык чөрсөдөшчү сөөк-биле чөп-күдөр чээр чары алган ө-биле мауств база бар. Чижээ, Серенмаа Самдан ди-жик. Ол уругулар Артур, Оксана, күдүз Олор-биле бир орук болуп алган Ак-Туурган 20 км хире Оорук деп черде сикенеш турар. Олар база хол-биле 15-20 то-наа сугенин кыска хуусаана төрөн сокузунга белектер бөрүгө долу буудурлап шай-кыч амжылап турарлар. Эки кылаган ажил — өлөп чүтпөс адлар. Бола дөрт кижя эртен хөй киргиде-жисе, бир хөйү шайла-га алган улус бооп турар. Ол-ла үдө суурну күвүм-чү-дөрүн «куз-кискаан хөм-чө» хилс бажы турар ажил чоттарыны дайымын күмү, чатпаа чөриги тү-түк өккүзүн мен алаа чо-румда, «септаттарыга да-нып турганын чүдүлүт деп болай-дыр мен. Эки чүдүлө эвескө калды боор. Амжы-ткы күш-ажы кижяны кы-таазаан бонка амынганда хө-жүк чөдөрүнүн төлөдөгү.

Ам ден метанга «орборун» кыс дагызы С. Д. Самбалын чыга эрчим Улут-хоужулар бо чылым 550 тонна хөй чылым таомал суген кезер палын боюлар. Ам бөжин 430 тонна барык белеп. Бо сан-чугаргайы алган көөрөгө, олар палын дагыламын чү-дө бүрүн күсөдөр эеск, а ажы күсөдөрүгө буудурла-дыр. Азы молдуга азы нрт амжылап алмыр чүдө суген болунаан, чыныс-ла сенден боюн харажыж дээрин ала-ды. Механизааторларын-ла 10-га чедир суген палын 150 хуу күсөнгөтө бола, 1-ги чер дээр өт. 130 хуу күсүткөн өр-жик чөп дээр молдулга. 100 хуу күсүткөн үшүк чөри алган коллективте ир-дө-биле шайлаар. (Механи-зааттыгын азынчон бичи кезилдизини түнөй-биле шайлааа база дөрсөт).

Ынчал туртувуса көк хей-жи, чүвүрүлүт, үлүт эвес дүрт-сикинг, назын өйү хөдө-жисе кижя чалкыска чедип келди. «Хамкыч кайгалын, хартыганы жукаду түрү» кижя ол болган. Бола бүтү чүдү. Бичин эзелетин дарагыч, бонгалдын ол бооп-тур. Ба-рып-барып төрөжөн кижя чүдө ол үлүс буюлук ме-лахаыстаан бонгалдын үлүс-түрүр, солтук-на аз. Сөөдөй бидингени, ол бола чүдө ол эвес, а чолданы ба-за. Ынчанга бо бүгү ажыл-иш ачаа тавыш, оок, хараы-даа өржик дээр, хөдөжөт чок. Тракторчун шымалгазын шко-ла соонда улашты өөр-жиксе. Балзанын алган. Чоокчу чылдаа «АК-52» дээр авто-мобиль «сөөдө» мүнүп калган. Канды-бир тракто-рлар баштай болуп, чүдө-жисе, боу сөгүч кижя дээрин билдим. Кис кижя болган мичан бо, кижя эек шайлап эес лептерин дөрсөт, стола-жык кире саа-ла, боова бажылап алган өөр-жикте да-ла чүдө берди.

Учур төвары база солтук кижя болду. Лиян Эргөт-көн Кошкар-оол чээр. Аамс боу «сөөдө» Току чүдүт. Койтунч дөнгө муну-н кижя эеск. Алаам аттаан-дир ачы боочура, шүт-ла Спидиттер. Күш-амалын Маа-Тун Эргөткөн. Дөжө-дө Чоода Тоора-Хемин 100 чүдө ө-биле холбайтыр. Пес-тибна солтуканга чүдү-түрү, үндү турбадыс. Ол хөй кижяге амдангы азын-чөп кылдыр амыр деп бе. Ынчанга чашкаан эвес, дуудалкымык. Арта Кызыл-дин «салыт-кооператив учу-лешени кулунар салбон-шын дооукчүзү. Римма Хо-валыг дээр. Ажы-тедү анык кыра чажында ажыл-иш өөр-жиктер, чачкычтары чөп. Очу классы кыскагы Шен-ле Кошка-оол база дөмгө-лерини илдөөлүг дуудалкы-чыс. Далган каапар, былаа лайкандылар, өр-жик сөлүр дөрсөт. Кыдак түтүс сөлүр чок үчөн болган бады ийи. «Багай кылыр өрчүгү чөп-тигени дээр» дөрсөт. Ре-портж кылыр күзүлүм бүт-пес ол. Оода бо артен чар-бажы турган бола, бола... Шай өржик, боова-боржик-ти амал оор, кандаа бир үлүт бичкеден өр-жиктөс ар-там чок болган. Ол чүдө кижя эеск, а хөй-хөй номчү-чүдүнүн соңуураалын ха-ймылдыра болганда, чар-кы-кымызын ол-ла хөдөжү хө-жүк бичкиттээ: «1993-1994 кыштагындагы кыш-кыда Лечюво мал чөмүн бөл-көри-биле боюда, эвес, оо, амжыткан коллектив, өр-жик-чи-чалар азымынга ноль алыны 1-ден август 10-га ке-лди. Шалкымы айы чарла-нышан, даразында негеддерин түмүчүз:»

1. Амжыткан коллективте, организацилар (МТМ, нор-тара, кааза Совет, долу, долу эвес школада, яси-саа, мяш амжыт-агынын салбон чижеткээ) август 10-га чедир суген палын 150 хуу күсөнгөтө бола, 1-ги чер дээр өт. 130 хуу күсүткөн өр-жик чөп дээр молдулга. 100 хуу күсүткөн үшүк чөри алган коллективте ир-дө-биле шайлаар. (Механи-зааттыгын азынчон бичи кезилдизини түнөй-биле шайлааа база дөрсөт).

2. Сиген кезилдизинге ак сеткилдик кижилерге, чо-гуу үзүндө активти көш-дүргөн, сезон үзүндө чо-гуу халымынган чорукта-ны дээр алаа халымынган специалистер, бонгалдар-ны, механикачуларын, эле-сарь адикчуларын өрт, сөгөт болган 1-1 тонаа сиген-биле шайлаар.

Ынчага механизааттыгы-н эзелетинде аныкта, а-ба-ан, организациларын төлө-дөш шөфтарын сикенин керерин. Бисени, сараяттар-дын азы чүдүрүп чорууна-н хөй-биле кылыр турарын дөмгө-лөдөрү чүдүлө. Болар-дык чөрсөдөшчү сөөк-биле чөп-күдөр чээр чары алган ө-биле мауств база бар. Чижээ, Серенмаа Самдан ди-жик. Ол уругулар Артур, Оксана, күдүз Олор-биле бир орук болуп алган Ак-Туурган 20 км хире Оорук деп черде сикенеш турар. Олар база хол-биле 15-20 то-наа сугенин кыска хуусаана төрөн сокузунга белектер бөрүгө долу буудурлап шай-кыч амжылап турарлар. Эки кылаган ажил — өлөп чүтпөс адлар. Бола дөрт кижя эртен хөй киргиде-жисе, бир хөйү шайла-га алган улус бооп турар. Ол-ла үдө суурну күвүм-чү-дөрүн «куз-кискаан хөм-чө» хилс бажы турар ажил чоттарыны дайымын күмү, чатпаа чөриги тү-түк өккүзүн мен алаа чо-румда, «септаттарыга да-нып турганын чүдүлүт деп болай-дыр мен. Эки чүдүлө эвескө калды боор. Амжы-ткы күш-ажы кижяны кы-таазаан бонка амынганда хө-жүк чөдөрүнүн төлөдөгү.

Ам ден метанга «орборун» кыс дагызы С. Д. Самбалын чыга эрчим Улут-хоужулар бо чылым 550 тонна хөй чылым таомал суген кезер палын боюлар. Ам бөжин 430 тонна барык белеп. Бо сан-чугаргайы алган көөрөгө, олар палын дагыламын чү-дө бүрүн күсөдөр эеск, а ажы күсөдөрүгө буудурла-дыр. Азы молдуга азы нрт амжылап алмыр чүдө суген болунаан, чыныс-ла сенден боюн харажыж дээрин ала-ды. Механизааторларын-ла 10-га чедир суген палын 150 хуу күсөнгөтө бола, 1-ги чер дээр өт. 130 хуу күсүткөн өр-жик чөп дээр молдулга. 100 хуу күсүткөн үшүк чөри алган коллективте ир-дө-биле шайлаар. (Механи-зааттыгын азынчон бичи кезилдизини түнөй-биле шайлааа база дөрсөт).

3. Сиген кезилдизинге ак сеткилдик кижилерге, чо-гуу үзүндө активти көш-дүргөн, сезон үзүндө чо-гуу халымынган чорукта-ны дээр алаа халымынган специалистер, бонгалдар-ны, механикачуларын, эле-сарь адикчуларын өрт, сөгөт болган 1-1 тонаа сиген-биле шайлаар.

Ынчага механизааттыгы-н эзелетинде аныкта, а-ба-ан, организациларын төлө-дөш шөфтарын сикенин керерин. Бисени, сараяттар-дын азы чүдүрүп чорууна-н хөй-биле кылыр турарын дөмгө-лөдөрү чүдүлө. Болар-дык чөрсөдөшчү сөөк-биле чөп-күдөр чээр чары алган ө-биле мауств база бар. Чижээ, Серенмаа Самдан ди-жик. Ол уругулар Артур, Оксана, күдүз Олор-биле бир орук болуп алган Ак-Туурган 20 км хире Оорук деп черде сикенеш турар. Олар база хол-биле 15-20 то-наа сугенин кыска хуусаана төрөн сокузунга белектер бөрүгө долу буудурлап шай-кыч амжылап турарлар. Эки кылаган ажил — өлөп чүтпөс адлар. Бола дөрт кижя эртен хөй киргиде-жисе, бир хөйү шайла-га алган улус бооп турар. Ол-ла үдө суурну күвүм-чү-дөрүн «куз-кискаан хөм-чө» хилс бажы турар ажил чоттарыны дайымын күмү, чатпаа чөриги тү-түк өккүзүн мен алаа чо-румда, «септаттарыга да-нып турганын чүдүлүт деп болай-дыр мен. Эки чүдүлө эвескө калды боор. Амжы-ткы күш-ажы кижяны кы-таазаан бонка амынганда хө-жүк чөдөрүнүн төлөдөгү.

Ам ден метанга «орборун» кыс дагызы С. Д. Самбалын чыга эрчим Улут-хоужулар бо чылым 550 тонна хөй чылым таомал суген кезер палын боюлар. Ам бөжин 430 тонна барык белеп. Бо сан-чугаргайы алган көөрөгө, олар палын дагыламын чү-дө бүрүн күсөдөр эеск, а ажы күсөдөрүгө буудурла-дыр. Азы молдуга азы нрт амжылап алмыр чүдө суген болунаан, чыныс-ла сенден боюн харажыж дээрин ала-ды. Механизааторларын-ла 10-га чедир суген палын 150 хуу күсөнгөтө бола, 1-ги чер дээр өт. 130 хуу күсүткөн өр-жик чөп дээр молдулга. 100 хуу күсүткөн үшүк чөри алган коллективте ир-дө-биле шайлаар. (Механи-зааттыгын азынчон бичи кезилдизини түнөй-биле шайлааа база дөрсөт).

Чуртталга бажың айтыры

ИДЕГЕП АРТЫМ

Бо чүдүлү солуге бижий берген ужурун мындай. Монгуш Тагга районун Мугур-Аксы суурунда чурттал олар бастын ала-некас пенсюрлер Кунга Ноалын-Хөевач. Дуйвн Мамбштайвова Салчактарын мындагы бажын багалат ол шылавай, бажын чалгыс өрөздөгү бажың кында хөй ажал-тедү биле сымарлажын орам мени зүвүрөдө чөр. Баштай оларын адымдар-чүдө т. а. г. а. з. м. ажыл-иш-биле танышты-раа болай-дыр мен.

Мени төрөн амам мен бичкем-ле араах чок аларган. Менден үлүт аян казы төрөн чүдөлөөн бар. Кажан 3-чу класска турмуза, ачымыс боу-биле дөмөй салып-чөлдүр баа-ла үш ажал-тедүт кижя-биле өр-биле түштүк турттай берген. Соңгу авамыс бадун, амжылар, биче сеткилдик бастыга болууну төрөн урутарыл, биле дөмөй көкө, кижя кижя болгон. Шак чөп-чалдар мен кижилер чалкыч-чымык сөстөрөн амынча, өр-гөдөлүн калат алыр өсөк-жиктер болушчу.

Ачымыс баа-ла томанчыг, амжылар, кижя кижя. Оор кини-бир кижиле түнү бөдөн чуртталга тургайын салгы-мас-тыр мен. Олар ам таныш-ла 29 чыл казы чуртталга келди. Шүтү 12 ажы-тедү өтүстүрү, кижилерде, канын-нар, Уулугулар басты канын-дар аныктыкы көрбөзө бис.

1980-83 чылдарда институт дооскан мен база Мугур-Аксы школазын организаторлар, комсомол райкомунга секретарь-лаа амжылап тура, баа-ла бажын-лаа ал-баам мен. Кызылга болза канды-бир арга-биле аста-даа түртүп мыйнаа. Ынчанга болзумча каяу чоруду-да бажымын ала-некас өрт-түмүл-ла

Шыдыраа
ДЕТКИКЧИЛЕРЛИГ
МАРГЫЛАДАА

Тыва Республика Хүнүнге тураскааткан байырлыг хемчеглериниң
ПРОГРАММАЗЫ

Уругларның чайгы дыштанылганы

«АЯНЫҢ» ЭЭЗИ КЫМЫЛ?

Чөөн-Хемчик районун Сер-
деи Тулушка удурткан шыды-
раа федерацияны угаан-ме-
дерел сайырадынын бо бу-
рунгу шыдыраа оюну масса-
лыг болдурун, ону сайыра-
дыг иштерде дээр боттук
хемчеглерин ап турар. Район-
уну шыдыраачылары район,
республика чергелиг маргыл-
дааларга багыт эвес көргүзү-
дериң чедип ап турары феде-
рацияны кызык ажалын
түннели дээрин чуугажок.

Чоокта чаа Чөөн-Хемчик
район чагыргазынын уран
чүүл төвүнүн «Байраалдар
алааны» районун болгаш
Ак-Доврак, Кызыл хоорай-
ларын 1-и шырак дээр,
азы икитин-биле 17 шыды-
раачылар киржикчилериг
маргылаазы болуп эркен.
Шыдыраачылар долгандыр
обйнар система-биле маргы-
жып обйланар.

Август 13-те

Тыва Республика Хүнүнгү байырлыг ажыдыш-
кыны болгаш уран чүүл мастерлериниң концерти
18 шакта. Хөгжүм-шия театрына.

Шыдыраа маргылаазы 16-20 шактарда.
Спорткомплекске.

Бот-тывынгыр уран чүүл бөлүктөрүнүн көргү-
зүү, массалыг селгүүстөшкүн 20-22 шактарда.
Театр шөлүңге.

Тыва национал чачылдар өзүгаар ча адарынын
маргылаазы 16 шакта. Тываның 5 чыл ою аттыг
стадионга.

Төп театр шөлүңге янзы-буру оттар чайнаан
хөгдел (фейерверг) 21 шакта.

Август 14-те
Улетпур болгаш аш-чөм бараанынын, көдөз
ажыл-агыт продукцияларын делген садар ярмарка
8 шакта. Октябрьская кудумчузунга, хоорай ры-
ногунга.

С. К.-Х. Токанын тураскаалынын чанында шөл-
ге уран чүүл көргүзүлгери 9 шакта. Октябрьская
кудумчузунга.

Узун дистанцияга аът чарыжы 10 шакта. Чедер
— Кызыл оруунга.

Аът спортунун маргылаазынын ажыдыш-
кыны 14 шак 30 минутта. Аът чарыжылар черге.
Эн дээр аъттарын болгаш аът мунычуларынын
көрүлдеси 15-16 шактарда. Ипподромга.

Садыг хандырылганы 10-17 шактарда. Чедер —
Кызыл оруунга, ипподромга.

Республиканың районнарындан келген бот-

тывынгыр уран чүүл киржикчилериниң концерти
10-17 шактарда Чедер — Кызыл оруунга, иппо-
дромга.

1600 метрге 3 хар чедир назылыг аъттарны ча-
рыштыраы 15-17 шактарда. Ипподромга.

1600 метрге чедер аъттарны чарыжы 15-17
шактарда. Ипподромга.

3200 метрге аът чарыжы — — —
3200 метрге эзерлиг чедер — — —
аъттарнын чарыжы — — —
Эзерлиг чыраалар аъттарнын — — —
чарыжы — — —
Кожнак үш орус аъттарны — — —
чарыштыраы — — —
Аът спортунун маргылаазынын тилекчилерин-
ге шаннаалдыг тыпсыры 16-17 шактарда. Иппо-
дромга.

Самбо хурешке Тыва-Япониянын аразында эш-
хузуунун журажылганы 18 шакта. «Хүреш» ста-
дионга.

Август 15-те
«Марафон-93»-түң эгелээри 10 шакта. «Хүреш»
стадионга.

128 мөгенин тыва национал хуреш маргылаа-
зынын ажыдышкыны 10 шакта. «Хүреш» ста-
дионга.

Театржыткан көргүзүү 10-14 шактарда. «Хүреш»
стадионга.

Шаннаалдары болгаш суй-белектерин тыпсыры
11-14 шактарда. «Хүреш» стадионга.

Тыва Республика Хүнүнгү хагдыннышкыны
«Хүреш» стадионга.

ЧИМИТ КУУЛАР ШУУЛГЕН

Республика чергелиг «Ген-
ералды Тумат чалап тур» деп
сыгыт-хөөмей, каргыраа көр-
үлдесинге тураскааткан 32
мөгенин дүрөжү Өвүрчүн Хан-
дагайты суурга болуп эркен.
Анаа өскө районнардан анык-
таштыкыдан (немес, амер-
рик, кинога тиртирген. Хү-
решке ат-сураглыг мөгелер:
Аяс, Владимир Монгуш алыш-
каны, Чимит Куулар, Кан-
Демир Монгуш (Өвүр). Ал-
ды-оол Куулар (Чадаана),
Биче-оол Куулар (Чадана),
Алар Куулар (Бай-Тайга),
Чылбак-оол Александр (Ба-
нын-Хемчик) киршиккенер.
Кылан дээрде кылыткан
эзирлер шышап, мөгелер уда-

ларын улам-на хей-эгит кирип
турган. Аалакты соода Тыва
Республиканын база Моол-
дук Успа-Нур аймакын че-
лонун, сураглыг мөгө Аяс Мо-
нгуш, ат-сураа алып бар чы-
гаткан, барык-ла сөзүн тар
чокушудай берген. Пенсия-
кер. Бичаала-даа оюн харак-
тары өскү, кулаа динианыр,
алак-бышкаа чик, эрес-шо-
вазы аякко.

ЛАМАЖАП-ЧААРАҢ — КАЧЫКТЫҢ ХАМЫ

«...Урунт-Дажы, Хемчик-оол, Танчайларын са-
тыныкчы, Шыныкчи, уредески, оуруукту болгаш
өскөрдүкчү бөлүүн узутканымс сооңа... оларын
артымчылар чаа күштериниң өг-бүдлерин Тывада
илерип турар. Ол — 185 феодалдар. 430 ханар, 512
ламадар болгаш шынар-мөзүзүн шыкынган хей
идееттер бар-дыр. Шаг икмиг бөлүктөрүн чер бу-
рузунге илереди, ТАР ИХА өлүмүг согушкуну
берип тур. 1930 чылда феодалдар 748, а ламаларын
саны 2000 ажыг турган-на болгай...»

БАЗА АҢЧЫ

Ак Даржаевич Дамыкпай
Токута шыраак ачыларай
бийрөөн чораян. Оон Кер-
ронден янзы-буру медал-
дарын, ордендерин көрүп бо-
лур. Ам оон назм-ханы ул-
гаткан, барык-ла сөзүн тар
чокушудай берген. Пенсия-
кер. Бичаала-даа оюн харак-
тары өскү, кулаа динианыр,
алак-бышкаа чик, эрес-шо-
вазы аякко.

Төөгүнүң арыннарындан

арыг чуугаажыр икжи хо-
вар. Келген терезиниң чуга-
ларынга, от алаана оуруган
оон өмүнү ээси Серен угбай
каггырмазды. Оларын ийи
уруглары бо чылын өөренер:
Чыргал 9 харлыг, Серенмаа 8
харлыг. ТАР-нын хоюузуң
чүгө 8 хардан өөредирин сү-
мелен турган. А ам ийин
Норжунмаа чүгө 4 харлыг,
Пиче-оол бенин ийи хар четке-
лед. Ийи чыл ажыг ажалың
келгеш аал-орамыңа бар-ле
дугаарыңда көстүп келген
башкызыңа «ачан-ла» эки
чаагыт чүс кылып, көргүзүл-
гүр бис» дээнит, магагыл өг-
бүдө болду. Ол дээрде 1943
чылдын күзү-дүр ийи.

ЧАРЛАЛДАР БЮРОЗУ

Россия Федерациязынын Дээ-
ди Соодаиниң 1993 чылдын
июль 9-та доктаалы-биле 1993
чылдын ийги чартымында
Россияны Пенсия фондунунга
кесир камгаладыкта уду-
руглериниң даразында тари-
ниң доктаалың Россия
Федерациязынын Пенсия фон-
дунун Тыва Республикада
салбары үндүртү төлөкчиле-
ринге алындыгы тур:
Кижилерин ажалга кырып
алган черлер — бугурулгелер,
албан, организациалар 28 хуу
хөмөрдөйт, ажал болгаш кол-
хозтар, совхозтар болгаш кө-
дөз ажал-агыт продукция-
ны.

Шыдыраа

Ийи хун болуп эртен чи-
диг спортчу демиселдин түн-
нелинде бири черин Чадаана-
дан Орлан Сарыглар бугурул-
дин-биле чаалап алган. Ийги
черде база-ла Чадаанын тө-
лөзүн Калдар-оол Монгуш,
ушкунулаа / Ак-Довурактан
Сергей Севезин болган.

МАРГЫЛАА

Бор маргылааның бедик
демисеге эрктенген Чөөн-Хем-
чик районун Тыва Респуб-
ликада ат-сураглыг мөгелер
Алды-оол Куулар, Алек-
сей Хоумуку, Вячеслав Он-
дар деткикчилер болуп, улуг
үлүүп киргешер. Алды-оол
Куулар, Вячеслав Ондар тил-
екчилерге шаннаал кылдыр
тус-тузулда бир-бир иртер-
тен, Алексей Хоумуку 20 муң
рубланы эки тура-биле сал-
ганнар. Бо дээрде ашка-көпөк
хоовартаан, оон үнеси куду-
лаан, бугу-ле чүдүлдү өртөз
өскөн агмы нарын үде мөгө-
лерини талазындан улуг дет-
кис дээрин бидитигер. Эр
хейлер!

ЧИМИТ КУУЛАР ШУУЛГЕН

Республика чергелиг «Ген-
ералды Тумат чалап тур» деп
сыгыт-хөөмей, каргыраа көр-
үлдесинге тураскааткан 32
мөгенин дүрөжү Өвүрчүн Хан-
дагайты суурга болуп эркен.
Анаа өскө районнардан анык-
таштыкыдан (немес, амер-
рик, кинога тиртирген. Хү-
решке ат-сураглыг мөгелер:
Аяс, Владимир Монгуш алыш-
каны, Чимит Куулар, Кан-
Демир Монгуш (Өвүр). Ал-
ды-оол Куулар (Чадаана),
Биче-оол Куулар (Чадана),
Алар Куулар (Бай-Тайга),
Чылбак-оол Александр (Ба-
нын-Хемчик) киршиккенер.
Кылан дээрде кылыткан
эзирлер шышап, мөгелер уда-

ЛАМАЖАП-ЧААРАҢ — КАЧЫКТЫҢ ХАМЫ

«...Урунт-Дажы, Хемчик-оол, Танчайларын са-
тыныкчы, Шыныкчи, уредески, оуруукту болгаш
өскөрдүкчү бөлүүн узутканымс сооңа... оларын
артымчылар чаа күштериниң өг-бүдлерин Тывада
илерип турар. Ол — 185 феодалдар. 430 ханар, 512
ламадар болгаш шынар-мөзүзүн шыкынган хей
идееттер бар-дыр. Шаг икмиг бөлүктөрүн чер бу-
рузунге илереди, ТАР ИХА өлүмүг согушкуну
берип тур. 1930 чылда феодалдар 748, а ламаларын
саны 2000 ажыг турган-на болгай...»

БАЗА АҢЧЫ

Ак Даржаевич Дамыкпай
Токута шыраак ачыларай
бийрөөн чораян. Оон Кер-
ронден янзы-буру медал-
дарын, ордендерин көрүп бо-
лур. Ам оон назм-ханы ул-
гаткан, барык-ла сөзүн тар
чокушудай берген. Пенсия-
кер. Бичаала-даа оюн харак-
тары өскү, кулаа динианыр,
алак-бышкаа чик, эрес-шо-
вазы аякко.

ЧАРЛАЛДАР БЮРОЗУ

Россия Федерациязынын Дээ-
ди Соодаиниң 1993 чылдын
июль 9-та доктаалы-биле 1993
чылдын ийги чартымында
Россияны Пенсия фондунунга
кесир камгаладыкта уду-
руглериниң даразында тари-
ниң доктаалың Россия
Федерациязынын Пенсия фон-
дунун Тыва Республикада
салбары үндүртү төлөкчиле-
ринге алындыгы тур:
Кижилерин ажалга кырып
алган черлер — бугурулгелер,
албан, организациалар 28 хуу
хөмөрдөйт, ажал болгаш кол-
хозтар, совхозтар болгаш кө-
дөз ажал-агыт продукция-
ны.

«АЯНЫҢ» ЭЭЗИ КЫМЫЛ?

Чурумалдыг тараш хем — Уагу-Аягытты ажал-
агытлар аразынын «Аян» лагерин туткандан бээр
дээр каш чыл болган.

Барың-Хемчик районун
ажыл-агытлар, район теу-
дүтүдү отганаациялары
мизда улуг стораанын, оол-
дар, уруглар чуртталар (бире-
эне-ле 40 орунугут) ийи көрү-
чү, чыраа-баскыны, хей чурт
черин, салдыт, уруглар бо-
нап, лагерь болгаш башкылар
ажылдар бир улуг көрүстү,
спортчу шөлүңгөсүн демсө-
жил турган, таарымчалыг
кылдыр тууду каан турган.
Очте Аягытты сурданы улуг
күшүгү электир шугурун ба-
за шөйгөн ханы күдүктү
хастырып кылган. Майда чыл
бүрүдө районун школлара-
рында өскүс, чарык өскүс
чуртталар амылган турган.
Лагерь ийи сезонга ажылдап,
бир сезонга-ла 80 харе өө-
рөнчилерини хулаан ап турган.

Бо чылын «Аян» лагерин
ажыттырмаан. Чыдаагайны —
оон бугуру ээзи тымылган.
Моон мурунда чыдаагай бо
лагерин республиканын проф-
фессорлар обкому ажалда-
дырып, оон харылап турган.
Бо чылын оон ажалдангыр,
лагерин селтедизин кыламо
чыл тымылган.

«Аян» лагерин чыл бүрүдө
харылап турган көдөз ажал-
агыт райкомунун профессионал
комитетиниң даргазы Оян
Иванович Намиялаа лагерин
бо чылын ажыттырмаан
барган чыдаагайны айти-
раарыма, ол ийичаар хары-
лады.

Бо лагериниң дугайында
айтырлары эрктен чылдан
эгелеп келдүгөр мен. Эрктен
чылын бердөзөшүңгө тар-
варыма тургаш, дагыраа алы-
лып, ийи сезонга ажылдаан.
Ук лагериниң эр-терекели
«Аягытты» советтүү балан-
сызында турар чүгө, Бичаага
моон мурунда районга турган
дөт совхоз чылды-на ботта-
рына мизда кылган коруста-
тын селтеп, машина-балгаты
берип турган. Эрктен чыл-
дан эгелеп дөт совхозту эсе
организастан, агны-агы асо-
сияция каттыкшымынгары
кылды каан. Ашка-төкөрж
бердөзөн.

Бо чылын лагер айтиртын
кожуун чагырганын кол-

жылды турар хамааттылар, бол-
чулдулар (авокадтар), бол-
чулдулар деткиттер болгаш
бот-хууда кымылчылар —
боттанын орундааларыңың 5
хуу хемчеглери:

АКША-ХӨРӨНГИНЕР УЛАМ КӨВҮДЭЭР

«Время-инвест» компания силериниң капиталыңары
калгелды-биле шыгжал, кавагалал бээр. Чыл сангыла дини-
дендер 150 хуу чедип турар.

«ВРЕМЯ-ИНВЕСТ» КОМПАНИЯНЫҢ АЧЫ-ДУЗАНЫ АЖЫЛДАП!

АДРЕСИ: Кызыл, Красноармейская кудумчузу, бажың
№ 170-63. Телефон: 2-48-34.

ЧАЛАЛГА

Кызылдын № 2 школазын 1963 чылда доосканын 1993
чылдын август 14-те эртингиң 10 шакта төрөн школазы-
нын чаныгч чыгырары чаладымыс.

Чыгыс классчылары.

Бай-Тайга район чагырганы, Совети. Ээр-Хавак суур
чагырганы болгаш кидээ Совети, «Тээли» коллектив, Күш-
ажылы Кызыл тул болгаш Хундулдун Демле орден-
дерин эллектеди. Россия Федерациязынын көдөз ажал-
агыттын «Тээли» Тыва Республиканын алдарды мал-
чүш-ажылдын хоочуну

Хөтөк Амылаевич АДЫГ-ООЛДУҢ

80 харлап бар чоруй, алаа арзаан мөзүн-биле холбаш-
тыр оон ажал-тулгун, чок кижилеринге, төрөлдеринге хан-
ны кайжылдады эллектеди түр.

Тыва Республиканы Киновидеокаттыкчылыктын бол-
гаш Эрзян районун кино-чектези тоочун кино ажылдакчы-
зы, Мөрөтин киномедалын

Очуру-О Сүдүнгөн ДАРГАТТЫҢ

44 харлап чораш, элекке мөзүн Дамытышкан, оон
өг-бүдөсүнге, төрөлдеринге ханы кайжылдады илереди түр.

АГАР САНЫ: «Тыва солбан» № 363505.

Солун Россия Федерациязынын Парлаат болгаш меза-
кер министрствозунун чанында парлаганын, мезазерин
костуг чорук камгалаар талазы-биле Тывада хайгарыа че-
ринге бүртүктеткен.

Бүртүктеткен дугаары - Т-00007.
Солуна парламенттин чатералдарына авторларынын
болгаш парламенттин тургужу-биле дүшөйи барып
болур. Айттыгын фактылары, самары болгаш өскө-дөө
амынаагылары дөң авторлар боттары харымсалгалыт.